

Dr. H.G.L. Peels

Wie is als Gij?

Schaduwkanten van het oudtestamentische Godsbeeld

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

1. De openbaring van God in het Oude Testament

1.1 INLEIDING

Het belang van ons onderwerp

In dit boek houden we ons bezig met een vraag die voor het belijden van de kerk en het beleven van het persoonlijke geloof van het grootste belang is: wie is God? Van de beantwoording van deze vraag hangt veel af. Met wie hebben wij nu eigenlijk van doen, als we de ogen sluiten en bidden, met wie krijgen we nu eigenlijk te maken als we de ogen voorgoed sluiten en sterven? Wie is Hij die ons geschapen heeft, die ons leven in zijn handen houdt, die in de Bijbel tot ons spreekt? Wie is de Wetgever achter de wet, ons dagelijks richtsnoer, en wie schenkt ons het evangelie, ons dagelijks houvast? Het behoeft nauwelijks uitleg dat het thema 'schaduwkanten van het oudtestamentische Godsbeeld' ons niet alleen voor exegetische en bijbels-theologische problemen zal stellen, maar meteen ook raakt aan de kern van het christelijk geloof. Het ware geloof, zo leert de Heidelbergse Catechismus (vraag en antwoord 21), bestaat uit kennis en vertrouwen. Wanneer de kennis van wat God ons in zijn Woord over zichzelf geopenbaard heeft, om wat voor reden dan ook, gebrekkig is of bedenkelijk, zal ook het vertrouwen op Hem en zijn beloften geschaad worden. Onbekend maakt onbemind.

Probleemstelling

Iedere bijbellezer stuit van tijd tot tijd op het probleem dat in het Oude Testament over God soms zo heel anders wordt gesproken dan in het Nieuwe Testament. Er zijn in het Oude Testament bijbelgedeelten waarvan we schrikken en die ons zo bevreemdend voorkomen, dat het verschil met het Nieuwe Testament voor ons gevoel haast onoverbrugbaar wordt.

Enkele voorbeelden maken dit al snel duidelijk. Tweeënveertig spotzieke en scheldende jongetjes worden door twee berinnen ver-

scheurd, omdat God de vloekbede van Elisa verhoort (2 Kon. 2:24). Maar de Zoon van diezelfde God, Jezus Christus, schold niet terug, toen Hij gescholden en bespot werd, en dreigde niet, toen Hij leed (1 Petr. 2:23). Op Gods bevel moeten ten tijde van Jozua en de richters complete volken in Kanaän worden uitgeroeid. Maar Jezus zegt: 'Gij hebt gehoord, dat er gezegd is: Gij zult uw naaste liefhebben en uw vijand zult gij haten. Maar Ik zeg u: Hebt uw vijanden lief en bidt voor wie u vervolgen, opdat gij kinderen moogt zijn van uw Vader, die in de hemelen is; want Hij laat zijn zon opgaan over bozen en goeden en laat het regenen over rechtvaardigen en onrechtvaardigen' (Matt. 5:43-45) en: 'Worden niet twee mussen te koop aangeboden voor een duit? En niet één daarvan zal ter aarde vallen zonder uw Vader. En de haren van uw hoofd zijn ook alle geteld' (Matt. 10:29vv). 'O God der wrake!', roept de dichter van Psalm 94 omhoog (vs. 1). 'God is liefde', belijdt de apostel Johannes (1 Joh. 4:8, 16).

Menig bijbellezer kan het gevoel wel eens bekruipen dat het beeld van God in het Oude Testament soms trekken heeft die eerder menselijk dan geestelijk, eerder onredelijk dan begrijpelijk overkomen. God is in de avondkoelte aan het wandelen in de hof van Eden (Gen. 3:8). Rook stijgt op uit Gods neus, verterend vuur komt voort uit zijn mond waardoor kolen in brand raken (Ps. 18:9). Als Uzza de ark voor een val wil behoeden, is door de toorn Gods de dood het onmiddellijke gevolg (2 Sam. 6:7). God straft niet alleen de direct schuldigen, maar ook hun gezinnen en families (bij Korach, Dathan en Abiram in Num. 16), ja het hele volk (Israël bij Ai in Joz. 7). Gods kleding is bezoedeld, rood van het bloed van Edom waar Hij in de wijnpers volken vertrapte (Jes. 63:1-6). De God van Lot zegt niets, als deze om zijn gasten te redden zijn dochters wel aan het straatvolk van Sodom wil geven (Gen. 19:8), of als Lot later in zijn dronkenschap incest pleegt met deze meisjes (Gen. 19:30-38). En ook de God van Jeftha zwijgt, als deze na een dwaze gelofte zijn enige kind slachtoffer (Richt. 11:30-40). Weerzinwekkend is de geschiedenis over de schanddaad te Gibea (Richt. 19).

Hoe anders lijkt de boodschap van het Nieuwe Testament dan te zijn. God is licht en in Hem is in het geheel geen duisternis, zegt de apostel Johannes (1 Joh. 1:5). En hoor Paulus eens zingen over de goedertierenheid en mensenzelfde van God (Tit. 3:4)! Het leven van de eerste christelijke gemeente (Hand. 2:41-47) verschilt nogal wat van dat van het oudtestamentische Israël in de richteren- of koningentijd. Hoe moeten we dit alles rijmen? Als er zoveel 'scha-

duwkanen' aan de oudtestamentische Godsopenbaring zijn, kan een mens dan ooit wel helemaal zeker van God zijn? Zal het gevolg hiervan zijn dat ook het geloof in God altijd ergens een marge, een schaduwkant van twijfel of zelfs angst blijft houden? Kunnen wij van de HERE op aan? Is Hij, die zich in de Schriften van het Oude en Nieuwe Testament aan ons openbaart, één en dezelfde, rechtvaardig en goedertieren?

Doelstelling

Op dit soort vragen willen wij ons in deze studie gaan bezinnen. Daarbij is onze doelstelling bescheiden. Het gaat slechts om een beknopte verkenning waarin wij ons bezighouden met een klein deel van een zoveel groter vraagstuk: dat van de relatie tussen het Oude en het Nieuwe Testament. Vanuit de Bijbel zelf hopen wij meer zicht te ontvangen op het specifieke karakter van de oudtestamentische openbaring aangaande God. De HERE, die zich openbaart, maar zich ook verbergt. Hij die naijverig-jaloers kan zijn, soms berouw heeft en zich in toorn en grimmigheid wreekt, de heilige God tot wie dichters en profeten vurig bidden om een vernietigend ingrijpen over de vijand. Nader licht over deze schaduwkanen aan de oudtestamentische Godsopenbaring – daar gaat het ons om. De vragen die we daarbij tegenkomen, zullen ons voeren tot in het hart van wat de verkondiging van de Bijbel aangaande God inhoudt.

Vooraf zal echter duidelijk moeten zijn hoe wij het Oude Testament lezen, welke leesbril we nodig hebben. Dat zal van beslissend belang blijken te zijn. Niemand kan immers als een onbeschreven blad de Schrift lezen, ieder heeft zijn al dan niet uitgesproken vooronderstellingen, zijn intuïtieve voor- en afkeur. Daarom geven we in dit eerste hoofdstuk rekenschap van de wijze waarop we naar de Bijbel luisteren. Het is nodig om eerst naar enkele meningen te luisteren die mijns inziens op dwaalwegen leiden. Vervolgens proberen we te verstaan langs welke lijnen het Oude Testament gelezen wil worden. Het schriftgetuigenis zelf is daarbij voor ons doorslaggevend.

1.2 DWAALWEGEN I: GEKORTWIEKTE CANON

Onoverbrugbare kloof

Al vroeg in de kerkgeschiedenis had men oog voor de vragen en problemen die we zojuist onder woorden brachten. In het midden van

de tweede eeuw van onze jaartelling verklaarde de befaamde Marcion dat hij onmogelijk nog langer de normativiteit van het Oude Testament kon erkennen. De God van het Oude Testament is een strenge Schepper-God, zo stelde hij, een God van wet, recht, wraak en oorlog. Jezus is gekomen om de mensen te verlossen van het regiem van deze God. De Vader van Jezus, de God van het Nieuwe Testament, is een heel andere, 'vreemde' God, een God van liefde en barmhartigheid. Een onoverbrugbare kloof scheidt Oude Testament en Nieuwe Testament. Marcion schafte het Oude Testament als boek van de kerk af en ging bovendien ertoe over om alles wat in het Nieuwe Testament te veel aan het Oude Testament herinnerde, te verwijderen. Hij dunde het evangelie naar Lucas uit en zuiverde de brieven van Paulus – die voor hem de apostel bij uitstek was – van 'wettische' elementen. Een gekortwiekte canon, dat was Marcions oplossing om het bijbelse Godsbeeld te vrijwaren voor schaduwkanten. Tot op heden gaan allerlei mensen in zijn spoor, onder wie bijvoorbeeld een oudere generatie Duitse geleerden als F.D.E. Schleiermacher, A. Ritschl, A. von Harnack, Friedr. Delitzsch en I. Hirsch. In recente tijd voerden Nederlandse geleerden het pleidooi om kritisch schiftend met het Oude Testament om te gaan. A.W.J. Houtepen roept ertoe op om het oudtestamentische Godsbeeld te 'ontmilitariseren', van zijn gewelddadige trekken te ontdoen. Nieuwtestamenticus S. Janse stelt dat Jezus' Woord een tegenstem ten opzichte van veel gewelddadige teksten in het Oude Testament vormt en dat we daarom in het Oude Testament onderscheid moeten maken tussen het Woord van God zelf en allerlei kleinmenselijke projecties van denkbeelden op God.

De praktijk van ons bijbellezen

In de traditie van de kerk der eeuwen heeft de 'oplossing' van Marcions gekortwiekte canon nooit een legitieme plaats gekregen. Toch is het niet denkbeeldig dat dit soort denkbeelden ook onder bijbellezers vandaag de dag voorkomen, zij het meer latent. Het Oude Testament is een mooi oud boek – zo hoor je wel eens –, interessant voor het onderzoek van de geschiedenis en de cultuur enzovoorts, maar wat doe je er nog mee in de praktijk van het kerkelijk leven en de persoonlijke geloofsbeleving? Hoe velen lezen het Nieuwe Testament niet veel liever dan het Oude Testament? En als men het Oude Testament leest, dan bij voorkeur de bekende gedeelten uit Genesis en Exodus, Samuël en Koningen, Jesaja en de Psalmen. Een en ander

betekent dat in de dagelijkse praktijk feitelijk een canon in de canon wordt gehanteerd, ofschoon iemand dit uiteraard niet snel openlijk zegt. Het moet niet onderschat worden hoe dit gedachtegoed bij veel mensen doorwerkt, onzekerheid teweegbrengt en een blokkade gaat vormen voor het zich van harte toevertrouwen aan God.

1.3 DWAALWEGEN II: ONTMANTELDE CANON

Moderne visies

Een tweede dwaalweg is die van de ontmantelde canon, zoals wij de denkwijze van sommige moderne theologen zouden willen typeren. Terwijl Marcion zei dat een (groot) deel van de Bijbel geen goddelijke openbaring bevat, stellen deze theologen dat de Bijbel in het geheel geen goddelijke openbaring bevat, maar slechts de neerslag is van menselijke ervaringen en inzichten. Als dat het geval is, dan is het ook niet verwonderlijk meer wanneer de Bijbel botsende Godsbeelden zou bevatten. Dat zou dan ook niet zo erg meer zijn, aangezien langs deze lijn van denken de Bijbel toch niet het laatste woord heeft voor ons denken over God. De Bijbel is hier inspirerend, niet normerend. We noemen namen van twee Nederlandse theologen die in de kerk en theologie van de vorige eeuw diepe sporen hebben getrokken, beiden inmiddels geëmeriteerd.

De Groninger oudtestamenticus C.J. Labuschagne ziet in de Bijbel 'een in de geschiedenis verankerde documentatiemap van de geloofsgetuigenissen en de geloofsinzichten van de mensen van de bijbelse tijd, en als zodanig een menselijk produkt' (*Wat zegt de Bijbel in Gods naam?*, 's-Gravenhage 1977, 68). 'Wie de bijbel ter hand neemt, gaat met mensen in zee die, wat hun geloofsvoorstellingen en inzichten betreft, tijdgebonden en feilbaar zijn.' De 'fundamentalistische' visie op de Bijbel als het Woord van God heeft hij in zijn omgang met de Bijbel achter zich gelaten, zoals een volwassene Sinterklaasfeest viert zonder de ballast van het naïef-kinderlijke geloof in een Goedheiligman (*Zin en onzin rond de Bijbel. Bijbelgeloof, bijbelwetenschap en bijbelgebruik*, Zoetermeer 2000, 227 resp. 225).

Hetzelfde subjectivisme kenmerkt de visie van de Amsterdamse VU-theoloog H.M. Kuitert, voor wie de Bijbel 'de klassieke verwoording van het christelijk ontwerp van God' is (*Het algemeen betwijfeld christelijk geloof*, Baarn 1992, 289). Hij heeft weinig op met de leer van de inspiratie: 'Weg ermee!' (292). En het begrip 'openbaring' dan? Dat wordt door Kuitert herijkt als 'christelijke waarheden

over God (...). Maar die zijn niet uit de hemel komen vallen, het zijn van mensen afkomstige en in menselijke taal geformuleerde, op de ervaring van generaties en generaties vóór ons berustende karakteristieken van God en zijn heil. Ze zijn op geen enkele manier gegarandeerd, dragen geen goddelijk stempel of zegel waardoor je weet: dit zit goed' (30). Kuitert pleit voor het gebruik van de Schrift als een soort brevier: 'De bijbel is er om te overdenken, niet om voor te schrijven wat we denken moeten' (297). Hiermee wordt de heilige Schrift als gezaghebbende canon naar mijn mening in feite ontmanteld. Het 'probleem van de schaduwkanten' is hier dan ook eigenlijk geen probleem meer. De vrijblijvendheid heeft elke spanning opgelost.

De orthodoxe visie op de Bijbel

Voor een orthodoxe (evangelicale of gereformeerde) schriftuitleg is echter onopgeefbaar de wetenschap dat de Bijbel meer is dan mensenwoord. De grote reformatorische herontdekking van het kloppend hart van de Schrift, namelijk dat dit het Woord Gods is waarin de HERE zelf spreekt, heeft niets aan actualiteit ingeboet. Stellig komen in de Bijbel ook allerlei menselijke ervaringen en inzichten aan bod, maar dan ingekaderd in en opgenomen door Gods openbaring. Het is de sprekende God die door het getuigenis van de Heilige Geest ons een diepe indruk geeft van het machtige, alomvattende heil in Jezus Christus, zodat wij van binnenuit overtuigd raken van het gezag van het Woord. Het zelfgetuigenis van de Schrift is zodanig, dat wij de gehele Schrift zoals wij die in deze vorm ontvangen hebben, zonder te willen schiften, erkennen als Gods Woord dat vraagt om een eerbiedige en oprechte luisterhouding. De wijze waarop zowel Jezus Christus zelf, als ook de evangelisten en de apostelen met het Oude Testament omgaan wijst ons hierbij de richting.

1.4 HET NIEUWTESTAMENTISCHE GETUIGENIS

Het Nieuwe Testament over het Oude Testament

Dat de Bijbel, de door mensen geschreven Schrift, wezenlijk en primair als goddelijk Woord verstaan wil zijn, ligt opgesloten in de eerbiedige wijze waarop de auteurs van het Nieuwe Testament met het Oude Testament omgaan. Woorden uit het Oude Testament worden aangehaald als woorden van God zelf (Hand. 13:35vv; Heb.

1:5vv) of van de Heilige Geest (Hand. 1:16; Heb. 3:7). Het was God die door de profeten sprak (Heb. 1:1); het was de Geest van Christus die in hun woorden getuigenis gaf van al wat over Christus komen zou (1 Petr. 1:11). Deze Schriften getuigen van Christus (Joh. 5:39), die gekomen is om hen tot volle ontplooiing te brengen (Matt. 5:17vv). De Schrift kan niet gebroken worden (Joh. 10:35). De redevoeringen van de apostelen staan dan ook vol met citaten uit en zinspelingen op het Oude Testament. Het Oude Testament, door Paulus aangeduid met de uitdrukking 'de woorden Gods' (Rom. 3:2), is het fundament en de bron van het Nieuwe Testament en wordt volkomen als Woord Gods geaccepteerd.

Het Nieuwe Testament over de God van het Oude Testament

Nergens blijkt dat de nieuwtestamentische auteurs enig probleem hebben gehad met de oudtestamentische openbaring aangaande God. Integendeel, voor hen is de Vader van Jezus Christus geen andere dan de God van het verbond bij de Sinai. We vragen ons af: zagen de schrijvers van het Nieuwe Testament de schaduwkanten van de oudtestamentische Godsopenbaring dan helemaal niet? Schrokken zij niet van al dat bloed, die gewelddaden en die soms mensonterende wantoestanden in het Oude Testament? Hoe kan het, dat zij blijkbaar geen discrepantie voelden tussen hun God en Heiland, die liefde is, en de God der wrake in het Oude Testament? Hoe kunnen zij rustig vloekpsalmen als Psalm 69 citeren? Waren zij nu zo naïef, of moeten wij kritisch gaan kijken naar onze huidige wijze van bijbellezen en de wellicht beslagen bril die we daarbij geregeld opzetten?

A-historisch lezen

Wat kan een beslagen of gekleurde bril het lezen bemoeilijken. Wat liggen er aan onze kant voor blokkades, nog vóór we de Bijbel opendoen? Wat voor denkbeelden en ethisch-religieuze waarden zijn wij geneigd binnen de kortste keren in te lezen in de bijbeltekst? Het is zeker niet ondenkbaar dat allerlei problemen die hedendaagse bijbellezers met het Oude Testament en in het bijzonder met de oudtestamentische Godsopenbaring hebben, samenhangen met een gebrekkige kennis en een oppervlakkig lezen van de Schrift en in het bijzonder met een foutieve visie op de relatie tussen het Oude en het Nieuwe Testament. Grondprobleem is daarbij het a-historisch lezen van de Godsopenbaring van de Bijbel. Maar de Bijbel is